

Duplum

1880-1881

THE UNITED STATES
1880-1881

~~4545~~

1932.0881
5927

INGLISE-SAKSA SUHTED ENNE MAAILMASÕDA

A. 1908—1912.

Käesoleva artikli ülesandeks on vaadelda üht lõppetaapi sel pikaajalisel arengteel, mis a. 1914 viis laastavama senituntud sõjani. Inglis- ja Saksamaa vaheline pinevus on Maailmasõja suhtes muidugi ainult üheks osaliseks põhjuseks ja selle valgustamisest loomulikult ei piisa 1914. aasta katastroofi igakülgeks selgitamiseks. Ent mõlemale asjaosalisele riigile käsitledava aja areng oli olulise tähtsusega. Sel ajastul mõlema suurväime vahelisist suhteist selgusid lõplikult need tegurid, mis viimaks leidsid lahenduse sõjas. Siin kujunes kindlalt olukord, millest ainsaks mõeldavaks väljapääsuks oli relvastet kokkupõrge.

Eeldused selliseks arenguks olid aga loodud juba eelmisel sajandil, mil Saksa riigi suur seesmine ja väline muutus sundis Euroopa riigest esijoones Inglismaad võtma revideerimisele oma senist välispoliitilist orientatsiooni. Saksamaa astumine suurte riikide ringi pärast a. 1871 oli olulise tähtsusega sündmuseks Euroopa riikide vahelises elus. Kindlustand oma sõjalise ülivõimu võitudega Austria ning Prantsusmaa üle ja saavutades endale poliitilise esikoha Euroopas, Saksa riik hakkas vallutama ka maailma tööstuslikke ning kaubanduslikke alasid. Siingi ta muutus minimaalse aja jooksul kardetavaks võistlejaks seniseile suurväimele.

Uue Saksamaa loojaks ja korraldajaks oli Preisi riik, kelle tähtsamad institutsioonid kandusid üle kogu maale.

Looduslikult vaene Preisi oli saavutanud esikoha saksa riikide hulgas suurte pingutustega. Nimelt oli siin loodud sõjavägi, mis oli suhteliselt suurem kui ühelgi teisel Euroopa rahval. Sõjavägi oli olnud aluseks juba Friedrich II võimule ja sõjavägi oli aidand luua Saksa impeeriumi. Ka uues Saksa riigis sõjavägi jäi poliitilise elu aluseks. Üldine väeteenistus militariseeris kogu rahva, ja igasuguseile riiklikele üritusile vaadati päämiselt sõjalisest seisukohast¹⁾.

See äärmine jõupingutus relvastuse alal võimaldas Saksamaal saavutada rahvusvahelise seisundi, mis ei olnud sugugi kooskõlas tema loomulikkude eeldustega. Suur osa rahvastikku jäi üldiselt vaeseks ning kogu uhke riiklik pääleehitis tuges kitsale alusele, milleks oli sõjavägi. Õnnelikud sõjad ja lihtsalt ähvardused relvadega aitasid hiljem kindlustada ka

¹⁾ Fuëter, Weltgeschichte der letzten hundert Jahre. Zürich 1921, lk. 353—355.

Saksamaa tulunduslikku elu. Tööstuse kasvamine, kaubanduse levimine ja välisturgude vallutamine toimus seninägemata kiirusega.

Majanduslik tõus ja tööstus-kaubanduslik ekspansioon, mille tähised aseteti ikka kaugemale, tõi kaasa ka muutuse saksa välispoliitikas. See oli seni piirdunud teatud sihtide taotlemisega Euroopa mandril, püüdes siin kindlustada oma riikidevahelist esikohta ja alal hoida status quo'd kui Saksamaale kõige soodsamat olukorda. Bismarcki Euroopa vahekohtuniku-osa „ausa maaklerina“ oli selle sihi tippsaavutiseks. Järgnev majanduslik areng tegi vajalikuks koloniaalseid vallutusi. Esimesi samme sel alal tehti jällegi Bismarcki ajal, kes osava diplomaatiaga suutis vallutada kindlaid seisukohti. Nii muutus Saksamaa mõjukaks võimuks ka Välis-Euroopa kaubanduse alal. See tekitas kiirelt leviva mõtte, et Saksamaa poliitiline kaal maailmas peab veelgi suurenema. Hakati ihaldama poliitilist mõju-ringkonda, mis vastaks Saksa kaubanduse ülemaailmaleisele levimisele ¹⁾. Esikohaga mandril ei rahulduvad enam. Euroopa oli jäänd liig kitsaks. Tõsis uus siht, mida väljendeti lööksõnas „Weltpolitik“. Saksamaa arvas endal olevat küllalt jõudu, et võtta osa maailma-poliitikast ²⁾.

See kõik põhjustas suure muutuse, võiks isegi öelda murrangu Saksa poliitilises meelsuses. Väikeriikide kogu oli muutunud militaristlikuks impeeriumiks, kes hakkas ihaldama võimu ja poliitilist esikohta maailmas, mitte ainult oma tööstuse ja kaubanduse kaitseks, vaid abstraktse ideaalina, riikliku ja rahvusliku tunde tõstmiseks ning alalhoidmiseks ³⁾. Saksalased ise näisid aga mõistvat, et nende võimas seisund rajanes nõrgal alusel. Vaatamata oma majanduslikule aktiivsusele ja poliitilisele esikohale mandril nad sisuliselt siiski ei ulatunud Euroopa vanade suurvõimude tasemeni, sest väline hiilgus ületas kaugelt nende sotsiaalse kandepinna. Kuid just seetõttu sooviti näha oma välise võimu imetlemist ja tunnustamist teiste poolt. Selleks püüti igal sobival ja sobimatul juhul näidata oma jõudu, seda sageli liialdetult ülistades. Umbusklikult nähti paljudes tähtsusetuis sündmusis enda rahvusliku väärtustunde haavamist ja iseseisva seisundi halvakspanemist. Seda enam aga püüti edasi ja taheti saavutada poliitilist esikohta maailmas kas või vägivaldselt.

Esialgu oli Saksamaa võidukalt mööda jõudnud teistest Euroopa riigest, ilma et teda oleks suudetud takistada. Oma maailmahegemonistlikkude sihtide taotlemisel tal tuli lõpuks astuda võistlusse Inglismaaga, ja siin sai terav kokkupõrge paratamatuks. Inglismaa oli senine valitseja tööstus-kaubanduse ja koloniaalpoliitilisel aladel. Tema välispoliitika sihti olid määrand viimaste sajandite jooksul ta merehuvid. Riigi osade vahel ühenduse pidamiseks, kaubanduse kaitseks ja julgeoleku ning olemasolu kindlustamiseks inglastele oli paratamatult vajalik merede va-

¹⁾ Bülow B., Deutsche Politik, Berlin 1916, lk. 24—25, 46—47.

²⁾ Bülow, op. cit., lk. 8.

³⁾ Bülow, op. cit., lk. 24.

litsemine. „Naval supremacy“ kujuneb Briti välispoliitika kategooriliseks imperatiiviks, määrates Inglismaa vahekorra teiste riigega ja sundides teda alati võtma seisukohta tõusvate merevõistlejate vastu. See poliitika oli saavutand inglaste uhke seisundi „splendid isolation'i“, mis neile kindlustas täielise rippumattuse ja tegevusvabaduse teiste võimude suhtes, võimaldades igalpool eranditult Inglismaa huvide silmaspidamist. On selge, et kui Saksamaa hakkas taotlema oma laiutavaid maailmahegemonistlikke sihte, ta pidi paratamatult sattuma vastollu Inglismaaga. Saksa imperialism varjas eneses juba tekkimisel teravaid konflikte.

Saksamaa poliitilise tõusu algaastail oli ta vahekord Inglismaaga hää. Olgugi et ei olnud mingit sellekohast lepingut, Inglis- ja Saksamaa toetasid teineteist diplomaatlikel aladel. Inglismaa ei teind takistusi Bismarckile tema Euroopa vahekohtunikuosas. Sõbralik Saksamaa oli vajalikuks vastukaaluks Prantsusmaa ja Vene suhtes¹⁾. Siiski ilmneb juba 19. sajandi lõpul mõlema riigi vahel teatud ettevaatlikkust teineteisega suhtumises. Inglismaale muutub saksa rivaliteet kaubanduses ikka ebamugavamaks ja ta näikse aimavat Saksamaas tulevast hädaohtlikku vastast²⁾.

Saksamaa sihiks ei olnud aga üldse sõprus Inglismaaga. Sakslased ootasid tulevikult võimalusi Inglismaast igal alal ette jõuda³⁾. Esialgu ei peeta end veel küllalt tugevaks, et teostada imperialistlikke ideaale teiste võimudega arvestamata. Hoidutakse Inglismaa huvidega liig teravalt kokku põrkamast ja teotsetakse temaga kooskõlas asumaade suhtes. Kuid Saksamaa kestva majandusliku arenguga koos areneb ka imperialistlik mõte ja ootab aega, mil võiks asuda seniste unistuste energilisele läbiviimisele.

Inglise poliitika näitab sel ajal Saksamaa poole kaldumise tendentsi. Nimelt ei olnud üldine välispoliitiline konjunktuur Inglismaale enam küllalt soodne, et püsida senisel „splendid isolation'i“ seisukohal. Kuna Vene- ja Prantsusmaaga valitsesid teravad koloniaalpoliitilised hõõrumised, siis peeti loomulikumaks kaldumist Saksamaa poole, kellega vahekord oli parem⁴⁾.

Viimase kaubandus-tööstuslik konkurents oli seni küll juba vägagi teravalt tunduv, ja tulevikus oli karta selle alatist suurenemist. Kuid võib-olla just see asjaolu sundiski Inglismaad otsima püsivat Saksamaa sõprust ja tegema viimasele ettepanekuid kindla liidu sõlmimiseks aa. 1898—1901. See liit oleks olnud suurejooneline maailma kaubaturgude ja asumaade jaotamine Inglis- ning Saksamaa vahel, oleks olnud kahe võimu maailmahegemonia. Inglismaale see oleks kindlustand ta senise

1) Grey E., Fünfundzwanzig Jahre Politik, München 1926, lk. 19.

2) Vrd. Grey, op. cit., lk. 21—22.

3) Tirpitz A., Erinnerungen. Berlin 1927, lk. 80—81.

4) Grey, op. cit., lk. 55.

positsiooni, kõrvaldades kartuse Saksamaa ettejäudmise pärast ning asetades tõkke viimase piiritule ekspansioonile. Ka tööstuse alal vastastikune koostöö oleks olnud mõlemale riigile äärmiselt kasulik. Kuid Saksamaa ei olnud nõus Inglismaa ettepanekutega¹⁾. Sellesse suhtuti liiga umbusklikult, nähti temas põhjendamatuult ainult inglaste üleolevat käeulatamist Saksamaale²⁾.

Saksa imperialism oli ikka kindlamini harjund nägema oma viimse sihina esimeseks maailmavõimuks tõusmist, küsimata sellest, kas rahva sotsiaalne kandepind oli küllalt tugev säärase soovi teostamiseks. Võimas sõjavägi oli sakslaste arvates imperialistliku poliitika piisavaks toeks. Saksa-Inglise läbirääkimiste nurjumist soodustas seekord Saksa diplomaatide poliitiline saamatus. Imperialistliku Saksamaa juhid harilikult ei arvestanud kainelt reaalseste olukordadega, vaid rõhutasid ainult Saksamaa au ning väärtust. Maa tõelisi huvisid ja sotsiaalset alust peeti vähem silmas kui kaugeid hegemonistlikke unistusi.

Liidu sõlmimise katsete ebaõnnestumise otseseks tagajärjeks oli vastastikune vahekordade halvenemine³⁾. Saksamaa keeldumine lepingust ja tema alatasa kasvav majanduslik konkurents olid inglaste suhtumise võistlusesse teind vaenulikuks ja umbusklikuks tema lõplikkude sihtide suhtes. Meelepaha sünnitasid ka Saksa avaliku arvamise ingliska vaenulised meelevaldused, mis jõudsid oma haripunktile Buuri sõja ajal⁴⁾.

See kõik sundis Inglismaad endale otsima uusi sõpru Jaapanis ja, mis eriti tähtis, kaksikliidus (Vene- ja Prantsusmaa). Kõrvaldades senised tüliküsimused ta sõlmis a. 1904 Prantsusmaaga nn. „entente cordiale“ ja lahendas Venega suuremad arusaamatused a. 1907.

Neid samme vaadati Saksamaal suure pahameelega ja neisse suhtuti kui diplomaatilisesse kaotusisse. Olid ju sakslased oma eelnevate aastate poliitika rajand oletusele, et Inglismaa ja kaksikliidu vahel on igasugune sobimus võimatu. Nüüd oli see siiski toimund ja Saksamaa nägi end aegamööda tagasi tõrjutavat Bismarcki-aegsest Euroopa vahekohtunikuosast⁵⁾.

Oli toimund kiire muutus Euroopa riikide poliitilises konstellatsioonis. Kaks riiki, kes seni olid suhtund teineteisele häätahtlikult või vähemalt neutraalselt, olid muutumas vastaseiks. Inglismaa ja ta uute sõprade poliitiline koostöö hakkas ikka enam võtma Saksa-vaenulist

¹⁾ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, 14. Bd., Berlin 1925, lk. 196—221, 333, 339, 342, 17. Bd., lk. 109, 111.

²⁾ Tirpitz A., Politische Dokumente. Der Aufbau der deutschen Weltmacht, lk. 1. Asquith H., Der Ursprung des Krieges, München 1924, lk. 33.

³⁾ Grosse Politik, 21, lk. 453.

⁴⁾ Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898—1914. I Bd. II, lk. 443—44.

⁵⁾ Brandenburg, E., Von Bismarck zum Weltkriege, Berlin 1925, lk. 185 jj.

suunda¹⁾). Kõigil võimalikel kokkupuutealadel nii koloniaalpoliitikas kui ka kaubanduses Saksamaa pidi nägema end ikka sagedamini tagasitõrjutuna seniste vastaste koostöö tagajärjel. Uue poliitilise olundi esimeseks suuremaks avalduseks oli nn. esimene Marokko kriis. Selle lahendamisel Algecirase konverentsil a. 1906 Saksamaa pidi loobuma oma liialdet nõudeist Inglis-, Prantsus- ja Venemaa nõudel²⁾).

Saksamaa nägi teiste riikide koostöös enese haavamist ja oma presitiizi kõigutamist. Selle jalulesäädmist peab militaristlik Saksamaa võimalikuks muidugi ainult oma relvastuse suurendamise abil. Oma jõu näitamisega ja kas või vägivaldselt loodab ning tahab Saksa imperialism suurvõimelt (eriti Inglismaalt) saavutada enese väärtuse tunnustamist. Juba 19. sajandi lõpul ta oli hakand kavatsema võimsa sõjalaevastiku ehitamist, mis pidi ta tegema esimesest mandri sõjavõimust ka esimeseks võimuks merel. Laevastik pidi olema abiks kõigi imperialistlikkude sihtide saavutamisel. Ta pidi olema toeks mõjukale maailmapoliitikale ja maailmapoliitika pidi samal ajal õigustama ning tegema vajalikuks mereväe loomise³⁾. Laevastik pidi Saksamaale kindlustama alatise ülivõimu teiste riikide üle ja saavutama tema soovitud esikoha tunnustamise. Laevastik sai Saksa imperialistliku mõtte sümboliks. Temaga seoti kõige tihedamalt rahvusliku au ja väärtuse tunded, temale toetudes taheti taotella maailmahegemooniat.

Möödupuuks laevastiku suhtes võeti seni igalpool esirinnas sammuv Inglismaa, kelle vastu päämiselt oligi sihitud kogu see merirelvastusepoliitika⁴⁾. Inglismaa poolt sooviti tunnustust esijoones ja inglaste arvatavast halvaks panust haavuti kõige enam. Olid ju viimased õieti Saksamaa ainsad tõsised võistlejad, kelle seni maksvat esikohta enam ei soovitud kannatada. Ka kõik diplomaatilised eksiarvestused Inglismaa suhtes taheti lepitada laevastikuga. Seda peeti ainsaks alaks, kus inglasi võis sundida võõrast võimu tundma ja võõraid huvisid austama⁵⁾).

Sakslased olid õieti mõistnud, et merevõimu küsimus inglasi puudub lähemalt kui miski muu. Sest endastmõistetavus, millega inglased sajandi jooksul olid harjund omaks pidama tingimusteta valitsust kõikide merede üle, lasi neil näha igas loodavas võõras laevastikus enda vastu sihitud jõudu, mis ähvardas nende iseseisvust ja olemasolu⁶⁾. Sel alal nad olid valmis kõige aktiivsemalt võitlema oma ülivõimu säilitamise eest. Oli täiesti alusetu Saksamaa lootus, et Inglismaad võiks sundida võist-

¹⁾ Brandenburg, op. cit., lk. 233, 238—239.

²⁾ Grosse Politik, 20, lk. 651; 21, lk. 51; 20, lk. 618.

³⁾ Ziekursch, Politische Geschichte des neuen Deutschen Kaiserreichs. Dritter Band, Frankfurt a. M. 1930, lk. 110—111.

⁴⁾ Ziekursch, op. cit., lk. 113.

⁵⁾ Tirpitz, Aufbau, lk. 3—4.

⁶⁾ Ziekursch, op. cit., lk. 151; Grosse Politik, 24, lk. 87.

leva merevõimu loomisega Saksa-sõbralikule poliitikale¹⁾). Võis oodata ainult olevate vastolude süvenemist. Oli ju Saksamaa Suur-Britannia kõige hädaohtlikumaks majanduslikuks võistlejaks, kes sääljuures mitmel puhul oli näidand suurt Inglise-vaenulikkust.

Majanduslikule konkurentsile vaadati Inglismaal siiski kui enam-vähem loomulikule nähte²⁾). Alles sõjalaevastiku toetusel muutus Saksa kaubandus niivõrd ähvardavaks, et Inglismaa nägi olevat hädaohus kogu oma majandusliku arengu, oma asumaade julgeoleku, oma riikliku iseseisvuse³⁾). Laevastiku probleemi esilekerkimisel kandub sellele pinnale igasugune võistlus ja kõik vastolud Inglis- ja Saksamaa vahel. Selle kõrval jäävad ikka enam tagaplaanile kõik teised motiivid ja tegurid, mis seni olid mõjustand mõlema maa poliitilisi vahekordi. Endamisi arenedes nad ei suuda enam olla esmajärgulise tähtsusega üldiste suhete kujunemisel, kus ainumõõduandvaks saab olulisem küsimus — mererelvastus. Konkurents sel alal sai sümboliks Saksa- ja Inglismaa vahelisele jõudude vahekorrale üldse. Sakslased näevad selles suure tuleviku saavutamise, inglased suure oleviku säilitamise probleemi.

Saksa imperialismi sõjakast iseloomust tingituna selle küsimuse lahendamine ei saand olla rahuliku iseloomuga. Järgnev Inglise-Saksa vahekordade areng ongi ainult pidev tee sõja suunas.

Enne kui asuda selle tee vaatlemisele, tuleks mõne sõnaga peatuda Saksa-Inglise terava lahkumineku põhjuste senisel käsitlusel. Nende põhjuste otsimisel on harilikult vaieldud küsimuse üle, kas pinevuse tekitajaks oli kaubanduslik konkurents või laevastik, kusjuures sellega seotakse Maailmasõja süü probleem.

Helferich⁴⁾, Rewentlow⁵⁾ j. t. väidavad, et kartus majandusliku konkurentsi ees olevat inglasi sundind Saksamaa-vaenulisele teotsemisele, et kogu nende poliitika oli suunatud Saksa tulunduse hävitamisele. Teiselt poolt on püütud vähendada miinimumini majanduslike suhete tähtsust Inglise-Saksa vahekorrale (Haller J., Die Aera Bülow. Stuttgart u. Berlin 1922.) Isegi statistiliselt on välja arvatud, et mõlema maa vahel oleks võind kauplemise kontingente nii ära jaotada, et rivaliteediks oleks kadund alus⁶⁾). Ainsaks vastolude põhjuseks olevat olnud sakslaste laevastik, mis olevat ärritand ja ähvardand rahulikku Inglismaad.

Muidugi oli Saksamaa võistlus majandusalal inglastele küllaltki ebamugav. Olulisemaks pinevuse põhjuseks oli aga asjaolu, et sakslased siin teetsesid vägivaldselt. Nad saavutasid asumaid ja kaubanduslikke

1) Vrd. Tirpitz, Erinnerung, lk. 167.

2) Brandenburg, op. cit., lk. 237.

3) Vrd. Grosse Politik, 23, Bd. I Hälfte, lk. 37.

4) Helferich K., Die Vorgeschichte des Weltkrieges, Berlin 1922, lk. 44 jj.

5) Rewentlow E., Deutschlands auswärtige Politik, 1888—1914. Berlin 1918, lk. 394.

6) Ziekursch, op. cit., lk. 149—150.

kontsessioone ähvardades teisi riike oma relvadega ¹⁾. Kui Saksamaa oleks piirdunud oma majanduse rahuliku arenguga, kui ta poleks hakand taotlema sihte, mis ületasid ta sotsiaalset kandepinda, siis hää läbisaamine Inglismaaga oleks võind kesta. Saksa tööstus ja kaubandus ilma võimsa sõjalaevastiku toeta poleks Inglismaale olnud hädaohtlik.

Teiselt poolt on liialdus, kui kaubanduslikele suhteile ei omisteta mingisugust tähtsust ja Saksa-Inglise pinevuse põhjuseks peetakse Saksa sõjalaevastiku ehitamist. On tõsi, et võistlus mererelvastuse alal sai komistuskiviks, mis põhjustas mõlema riigi lõpliku lahkumineku. Laevastikuküsimus ei ole aga miski primaarne ja eraldiseisev põhjus. Laevastiku ehitamine, kaubanduspoliitika ja kogu sellest sõltuv „Weltpolitik“ on ikka ainult Saksa imperialismi väljendusvormid, mille üheks sihiks oli Inglismaa äratõrjumine senisel esikohalt maailmas. Ja kui see imperialism valis oma sihtide taotlemise abinõuks laevastiku, siis viimane sai vahetult konflikti aluseks Inglismaaga.

Saksa-Inglise vaenu põhjuste suhtes ei olnud ühel arvamisel ka sündmuste kaasaegsed. Saksamaal keiser Wilhelm II pidas vastolude põhjuseks Saksa majanduslikku võistlust, mida inglased kartnuvat. Wilhelm II suhtumine Inglismaale on üldse kaunis omapärane. Kord ta kinnitab oma sügavat sõprust Inglismaa vastu, soovides viimasega liitu ja parimat läbisaamist ²⁾. Teisal aga söimab inglasi valimata sõnul, kiitleb oma laevastikuga ning on valmis igas inglaste sammus nägema sügavat haavamist ja alustama sõda oma riigi au kaitseks ³⁾. Sellest ilmneb Wilhelm II mõtete ja tegude üldine süsteemitus. Tema ainsaks järjekindluseks oli lärmakas kiitlemine enese ja Saksamaa võimu ning tublidusega, millega taheti üle karjuda teiste arvatavat halvaks panu. Saksamaa diplomaatlikke kaotusi, mis tingitud poliitilisest oskamattusest, Wilhelm II püüab lepitada laevastikuga. Laevastik muutub talle mingiks kinnisideeks, mille suhtes kaotet igasugune mõistlik otsustusvõime. Ta hakkab end nimetama kõigi merede admiraliks ja ähvardab ikka tühisemate vahejuhtumiste puhul sõjaga. Sõja alustamine ei olnud keisril aga muidugi nii kerge kui ähvardused sellega. Wilhelm II võis küll pidada energilisi kõnesid ja soovitada diplomaatias äärmuseniminekut, kuid iseseisvaiks ja kaugeleulatuvaks sammeks tal harilikult julgust ei jatkund ⁴⁾.

Wilhelm II suunda pooldas saksa mereväe juht admiral Tirpitz, kuid tema tõekspidamised on palju selgemalt välja kujunend kui keisri omad. Tema kindlaks sihiks on Saksamaa maailmahegemoonia, mille saavutamise parimaks vahendiks on võimsa laevastiku loomine, milline vajaduse korral peaks suutma oma senisest kaitseisukorrast üle minna rünnak-

1) Vrd. Die Britischen Amtlichen Dokumente, I Bd. II, lk. 443.

2) Grosse Politik, 24, lk. 46 p. 5, lk. 88, 96.

3) Grosse Politik, 24, lk. 116, 103—104.

4) Vrdl. Bülow, Fürst von, Denkwürdigkeiten. II Bd. lk. 30 jj., lk. 198.

kuile ¹⁾). Wilhelm II kärarikast poliitikat ta ei pooldand, vaid soovitas esialgu tagasihoidlikkust ja ettevaatust ²⁾). Ta oskas äratada huvi laevastiku vastu mitmesuguseis rahvakihtides ja teha mereväe küsimuse rahvuslikuks auasjaks. Tirpitz esindas saksa pangermanistlikku liikumist. Selle aktiivseimaks organiks oli Saksa laevastikuselts, kes taotles kaugeleulatuvaid imperialistlikke sihte ega kohkund tagasi ka otsesest militaristlikust kihutustööst ³⁾).

Riigikantsler Bülow oli küll „Weltpolitik'i“ agaraim teostaja, kuid laevastiku suhtes ta asus tagasihoidlikumal seisukohal kui Wilhelm II ja Tirpitz. Põhimõtteliselt ta toetas Saksa mereväe loomise püüdeid, kuid nähes, et see halvendas tunduvalt vahekorda Inglismaaga ja tundes neid ebamugavusi, mis Saksamaale tekkisid kehvast inglise-vaenust, ta soovitas esialgu teha järeleandmisi ning mitte kiirustada ehitamisega ⁴⁾). Oma mõõdukaid seisukohti ses küsimuses ta aga keisri juures läbi viia ei suutnud. Samuti olid täiesti lootusetud Saksa Londoni saadiku Metternichi püüded takistada laevastiku kiiret ehitamist, mis tema arvates võis saada hädaohlikuks inglise-Saksa soovitavale lähenemisele. Metternich ei uskud, et inglastel on kavatsus Saksamaad hävitada. Tema nägi mõlema maa pinevuse põhjust vastastikusel põhjendamatus umbusalduses ⁵⁾). Saksa laevastiku ehitamist ta pidas sisuliselt ülearuseks, sest ta oli veendund inglaste rahusooves. Wilhelm II-st selles muidugi ta veenda ei suutnud ja oma seisukohast kinnipidamise tõttu langes lõpuks keisri meelepaha alla.

Ka inglastel oli Saksamaa suhtes mitmesuguseid seisukohti. Eduard VII, kel oli inglise välispoliitikale enam mõju kui harilikult Inglismaa kuningail, ei evind kuigi sooje tundeid Saksamaa vastu. Eriti tagasihoidlik oli ta Wilhelm II suhtes, kelle lärmakad ja haavavad inglise-vaenulised esinemised talle olid äärmiselt vastumeelsed ⁶⁾). Eduard VII toetas teistele riikidele lähenemise püüdeid, sest see kaugendas teda Saksamaast, kellega sooviti küll elada rahulikult, kuid mitte liig lähedalt seotuna. Samu sihte taotles ka välisminister E. Grey, kes kogu oma tegevuse suundas hää vahekorra loomisele Venega ja sõpruse süvendamisele Prantsusmaaga. Saksamaad ta ei usaldand ja kartis Saksamaa laevastikust ähvardavat hädaohtu Inglismaa iseseisvusele ⁷⁾).

Need E. Grey ja Eduard VII seisukohad leidsid üldiselt toetust ka inglise avaliku arvamuse poolt. Siin siiski oli väikesem ringkond milariste ja šoviniste, kes meeleldi oleksid soovind näha Saksa noore laevastiku

¹⁾ Grosse Politik, 23 II, lk. 353, 360. Tirpitz, Aufbau, lk. 43.

²⁾ Tirpitz, Aufbau, lk. 41.

³⁾ Stieve, Fr., Deutschland und Euroopa 1890—1914. Berlin 1928, lk. 92.

⁴⁾ Grosse Politik, 24, lk. 96—98, 117—119.

⁵⁾ Grosse Politik, 24, lk. 69—70, 101—102.

⁶⁾ Lee, Sidney, Eduard VII. II. Der König, Dresden 1928, lk. 605—606, 662.

⁷⁾ Grey, op. cit., lk. 19—20, 198—200.

hävitamist. Sarnase mõtte agaraim pooldaja oli Sir John Fischer, Inglismaa mereväe juht, kel juba a. 1905 tekkis soov alata Saksamaaga preventiivsõda ja hävitada kogu Saksa senine merevägi. A. 1908 ta teeb Eduard VII-le vastava ettepaneku, kuid kuninga vastuseisemisel jääb tema soov täitmata ¹⁾).

Igatahes Inglis- ja Saksamaa muutused teineteise vastu ikka umbusklikumaks. Tekkis olukord, et kumbki riik nägi igas teise sammus eranditult enese vastu sihitud aktsiooni. Inglismaa pidi veenduma, et Saksa laevastiku ehitamise kava ei jää paberile, vaid et asutakse selle tõsisele läbiviimisele ²⁾). Esmakordselt see selgus inglasile a. 1904 Kieli laevanädalal. Sääli toimund Saksa merijõudude demonstratsioon ja tulevikukavatsuste seletamine näitas, et Saksamaal on jõudu ja tahtmist oma kavu teostada ³⁾). Ja kui Inglismaa pidas tarvilikuks alal hoida oma ülemvõimu merel, siis sundisid saksa ehitused teda kulutama laevastikule veel enam kui seni. Pea järgneki inglise laevastiku reformimine. A. 1906 asutakse uute, suurelt seniolematute laevade ehitamisele, mille kõrval kõik senised laevad olid alaväärtuslikud. Kui nüüd ka Saksamaa hakkas ehitama neid nn. dreadnought'e, siis kujunes olukord, et Inglismaa oleks pidand tegema uusi kahekordseid pingutusi selleks, et alal hoida oma senist väga tunduvat ülevõimu merilaevanduse alal ⁴⁾). Et vältida liiga suuri kulusid relvastuse alal, mis oli eriti vastumeelne võimulolevale vabameelsele valitsusele ⁵⁾), kuid ühtlasi püsida oma senisel esikohal, Inglismaal tekkis soov kuidagi panna seisma Saksa mereväe loomist. Sir John Fischeri poolt soovitet abinõu — preventiiv-sõda — ei võetud tõsiselt. Et siiski kergema vaevaga alal hoida oma Two Power Standard'it, algateti rahvusvaheline relvastuse vähendamise küsimus. Two Power Standardi all mõistsid inglased nõuet, et nende laevastik peab olema sama tugev kui kahe teise suurima merivõimu oma kokku. Selle suhte alalhoidmist tahetakse kindlustada Haagi konverentsil a. 1907, kus üldise desarmeerimise küsimus inglaste poolt üles tõstetakse ⁶⁾). Relvastuse vähendamise algatamist mõjustasid muidugi ka patsifistlikud motiivid. Laevade võidu ehitamine oleks varem või hiljem viind sõjani, sest lõpmattuseni relvastuda on võimatu. Sõda oli aga inglasile vastumeelne. Nende maal ei valitsend isegi üldist väekohustust ja nad olid enam-vähem ettevalmistet ainult kaitsesõjaks.

Katse saavutada desarmeerimisküsimuses üldist riikidevahelist kokkulepet ebaõnnestus päämiselt Saksamaa vastuseisemisel ⁷⁾). Saksamaa kateooriline keeldumine oma relvastuse piiramisest on täiesti mõistetav. Selle

¹⁾ Lee, op. cit., lk. 584.

²⁾ Lee, op. cit., lk. 331.

³⁾ Brandenburg, op. cit., lk. 240. Bülow, Denkwürdigkeiten, lk. 24—26.

⁴⁾ Grosse Politik, 23 I, lk. 36—37, 57.

⁵⁾ Grosse Politik, 23 I, lk. 27.

⁶⁾ Grosse Politik, 23 II, lk. 316—317. 23 I, lk. 44, 28.

⁷⁾ Grosse Politik, 23 II, lk. 316—317.

riigi loojaks oli ju olnud võimas sõjavägi, ja kogu tema jõud ning vägevus rajanes praegugi veel sõjaväel; ainult sellega ta suutis teistele imponeerida ja omi nõudeid läbi suruda. Nii on loomulik, et Saksamaa vabatahtlikult kunagi ei võind loobuda relvastumisest. Ja kuigi ta otseselt sõda ei tahtnud, ta soovis omada nii suurt väge, et kõik teised riigid oleksid kartnud temaga võitlust alustada ¹⁾).

Inglismaal selle järgi suurenes umbusaldus Saksamaa vastu, sest viimase keeldumises sõjalaevastiku ehitamist seisma panna nähti Inglisvaenulist tagamõtet. Hakati veel enam lähenema kaksikliidule, mis omakorda halvendas meeolelu Saksamaal ²⁾). Vaen mõlema riigi vahel süvenes. Tekkis olukord, et Inglis- ja Saksamaa seisid teineteise vastastena igalpool, kus aga nende huvialad kuidagi kokku puutusid. Inglased hakkasid taotama Saksamaa vastaseid ka siis, kui nende eneste huvid ei olnudki vahetult puudutet. Sääluures Inglis- ja Saksamaa vahel ei olnudki mingit suurt nähtavat tülisüsimust, väljaarvatud vahest Bagdadi raudtee asi.

Saksamaa oli juba 19. sajandi lõpul saavutand endale majanduslikke privileege Türgis ja asus siin tervet Türgimaad läbistava raudtee ehitamisele, mis oleks olnud otseselt ühenduses Euroopa raudteevõrguga. Kavatsatud plaanide teostamine oleks Saksamaale avand laiad majanduslikud perspektiivid ja sakslased oleksid võinud monopoliseerida terve Kagu-Euroopa ja Väike-Aasia kaubanduse. Esialgu Inglismaa oli kaunis häätahtlik Saksa ürituse vastu, kuid Saksa-Inglise vahekordade teravnemisel inglaste seisukoht muutus. 1901. a. Saksa-Inglise vahelise liidu sõlmimise katsete nurjumise järgi inglased seletasid, et nad ei saa lubada raudtee ehitamist kavatsatud lõpp-punkti Pärsia laheni, sest see ähvardavat Inglismaale tähtsat teed Indiasse ning seda pääleki kuiva maa poolt, kus sakslased kindlasti olid tugevamad. Ja et raudtee lõpposa ehitamine sõltus inglaste nõusolekust, siis muutus töö lõpetamine nüüd võimatuks. Sakslaste katsed saavutada kokkulepet ei õnnestund. Inglise ettepanekuga, lahendada küsimus kõigi asjast huvitet riikide osavõtul, ei soostund aga Saksamaa. Ta aimas öieti, et siin tal tulnuks kokku põrgata Inglise-Prantsuse-Vene blokiga, kelle vastu võimatu viia läbi omi seisukohti ³⁾). Kogu see Türgi ja Bagdadi raudtee küsimus polnud Saksa-Inglise suhteile siiski mõõduandva tähtsusega, olgugi et ta tekitas suuri sekeldusi.

Üldise pinevuse vähendamise puhul tüli olnuks kahtlemata kergesti lahendatav. See aga oli võimalik ainult laevastikuküsimuse korraldamise teel, millest inglased tegid olenevaks kõik muud suhted.

Esialgu Inglismaa veel ei astund otsesse võistlusse laevastikuehitamise alal. See oli kõigepäält ebamugav kulude mõttes ja teiseks see oleks lõplikult halvendand vahekordi ning lähendand sõjahädaohtu, millest isegi

1) Vrd. Rewentlow, op. cit., lk. 251.

2) Grosse Politik, 23 I, lk. 37; 24, lk. 10.

3) Hammann, O. Deutsche Weltpolitik 1890—1912. Berlin 1925, lk. 213—215.

juba kartusega räägiti. Kuna oli ebaõnnestunud katse rahvusvahelise leppega panna seisma Saksamaa relvastumist merel, siis otsusteti nüüd katsuda, kas poleks võimalik jõuda mingile Saksa-Inglise vahelisele sobimusele ses küsimuses. Erasteel¹⁾ ja ka mitteametlikult saadik Metternichi kaudu alati inglaste poolt a. 1908 informatsiooni kogumist saksa meeleolude kohta sõjalaevastiku piiramise suhtes²⁾. Kuid Wilhelm II seletas kategooriliselt, et ta ei luba mingit järeleandmist laevastiku alal. Ametlikku ettepanekut läbirääkimisteks merelaevastiku vähendamise kohta ta peaks suurimaks haavamiseks, mis võrduks sõjaväljakutsele, sest ta nägi selles laevastiku piiramise vägivaldse päälesurumise katset³⁾.

Vahepeäl oli a. 1908 vastu võetud Saksa laevastikku suurendav lisaaäsus. See tekitas Inglismaal ärevust, ja teravamalt tõusid päevakorrale jutud Saksamaa kavatsetavast invasioonist Inglismaale⁴⁾. Ka Saksamaal oli meeleolu ärev, sest kihutustöös laevastiku suurendamise kasuks oli agitatsioonivahendiks kasutat Inglismaa poolt ähvardavat sõjahädaohtu⁵⁾.

Inglaste hirmule Saksa laevastiku ees Saksamaal vaadatakse teatud ärevusega, sest kardetakse, et see võib Inglismaal levitada preventiivsõja pidamise mõtet⁶⁾. Saksamaa aga ei olnud veel nii tugev, et inglasiga tagajärjekalt võidelda⁷⁾. Et vähendada kartust Saksa laevastiku ees, Wilhelm II otsustab saata isikliku kirja Inglise admiraliteedi esimesele lordile Sir W. Tweedmouthile, milles katsub selgitada Saksa laevastiku puhtdefensiivset iseloomu⁸⁾. Kuidas lord Tweedmouth oleks pidand rahustama avalikku arvamust Inglise maal, jääb arusaamatuks. Keisri kirjast pääses teade avalikkusse, ja üldises ärevuses levis arvamine, et Wilhelm II on püüdnud mõjustada Inglise ministrit just enne Inglise laevastiku eelarve esitamist⁹⁾. Tekkind pahameelt püüti vaigistada valitsuste poolt, kuid üldiselt nõutud Wilhelmi kirja avaldamist ei peetud soovitavaks sääl leiduvate valimata ja teravate ütluste tõttu, mis inglasi kindlasti oleksid haavand¹⁰⁾.

See episood näitab, kui tundlikuks oldi muutunud laevastikku puutuvais küsimusis. Iga tühiseim asi andis põhjusi ärevuseks ja suurendas vastastikust vaenu.

1908. a. suvel inglased teevad veel ühe katse saavutada Saksamaaga kokkulepet laevastiku suhtes. Eduard VII läbisõidul Austriasse minister

1) Hammann, O. Bilder aus der letzten Kaiserzeit. Berlin 1922, lk. 52—53.

2) Grosse Politik, 24, lk. 100—101, 113—114.

3) Grosse Politik, 24, lk. 103—104 (märkused).

4) Grosse Politik, 24, lk. 25, 45.

5) Grosse Politik, 24, lk. 82, 92, 64—65.

6) Grosse Politik, 24, lk. 51.

7) Grosse Politik, 24, lk. 96.

8) Grosse Politik, 24, lk. 32—34.

9) Grosse Politik, 24, lk. 39. Ward, Gooch, The Cambridge History of British Foreign Policy. V. III. Cambridge 1923, lk. 388.

10) Ward, Gooch, op. cit., lk. 398—399. Grosse Politik, 24, lk. 40—41, 47.

Ch. Hardinge puudutas relvastuse vähendamist jutuajamisel Wilhelm II-ga. Keiser kordas kategooriliselt, et iga välisriigi katset end kuidagi segada Saksa laevastiku ehitamisse ta peaks võrdseks sõjaväljakutsele ¹⁾). Saksamaa tahtis vabalt edasi relvastuda, sest selles ta nägi ainsat abinõu oma vägevuse hoidmiseks ja väljapääsuks sellelt tagasitõrjutud seisukohalt, kuhu teda oli surumas Inglismaa entente'ide poliitika.

Kokkuleppekatsete nurjumine sundis Inglismaad otsustavalt ära pöörduma Saksamaast. Vaatamata oma mitte just kõige paremale vahekorrale Venega Inglismaa säadis oma tulevikusihiks koostöö kaksikliiduga. Seni ta suhted Prantsusmaaga piirdusid vanade tüliküsimuste lahendamisega, Venemaaga ei olnud seegi veel saavutat. Mingit kindlat, siduvat lepingut ei olnud, ja veel a. 1908 Bosnia kriisi ajal Inglismaa teotseb iseisvalt, astudes vastu Vene poliitikale. Sakslaste leppimattus sunnib inglasi end hakkama pidama kaksikliidu püsivaks kolmandaks liikmeks ²⁾). Arusaadav, et Inglismaal nähti ka selle valitud tee halbu külgi, nimelt igauguseisse riikidevahelisesse sekeldusisse sattumist Prantsus- ja Venemaa kaudu, kuid see oli paratamatu. Saksamaa poolt ähvardas ju inglasi suurem hädaoht, nimelt Inglise elulisimaise huvidesse tungimine, Inglise ülemvõimu hävitamine merel. Sakslased olid näidand, et nad Inglise-vaenu-likult sammuvad järjekindlalt oma mereväe loomisele. Ähvardava hädaohu vastu tuli aegsasti kindlustada. Selleks siis liidud ja oma enese laevastiku suurendamine, mis nüüd kindlasti otsustetakse ³⁾). Laevastiku suurendamist peavad vajalikuks kõik parteid, ja liberaalne valitsus kinnitab, et temagi pooldab Two Power Standard'ist kinnipidamist, mille all nüüd mõistab 10%-list üleolekut kahe suurima merevõimu üle kokku ⁴⁾).

Et saada krediite uute laevade ehitamiseks ja õigustada oma sammu, Inglise valitsus liialdas juttudega Saksa-hädaohust ja tekitas seniolematu „naval scare“ — laevastikupaanika. Inglismaal kardeti igapäev Saksa invasiooni ⁵⁾).

1908. a. sügisel Inglise ajaleht „Daily Telegraph“ avaldas intervjuu Wilhelm II-ga, milles keiser püüab näidata Saksa invasiooni kartuse alustust ja kinnitab oma sõbralikke tundeid Inglismaa vastu. See sünnib aga nii taktitult ja isegi üleolevas toonis, et kutsub esile Inglismaal pahameeletermi, mis ei vaibu tükil ajal ⁶⁾).

Inglise ärevat meeleolu Saksamaa juhtivad ringkonnad jälgisid kasvava rahutusega. Saksamaa olukord muutus üldse raskemaks, sest inglased töötasid talle vastu kõikjal. Seetõttu jõutakse arvamusele, et oleks vajalik Inglismaaga sõlmida vähemalt miski esi-

¹⁾ Grosse Politik, 24, lk. 126—127.

²⁾ Grosse Politik, 24, lk. 153—154. Lee, op. cit., 612—614.

³⁾ Grosse Politik, 28, lk. 5, 48—49.

⁴⁾ Grosse Politik, 28, lk. 3—4.

⁵⁾ Grosse Politik, 28, lk. 108, 110—111.

⁶⁾ Grosse Politik, 24, lk. 170—174; Lee, op. cit., lk. 602.

Ex bibl. univ. Tart.

algne lepe laevastiku suhtes. Kantsler Bülow püüab selgitada Wilhelm II-le säärase sobimuse vajalikkust, kuid see ei õnnestu¹⁾. Wilhelm II soovib seevastu sõlmida Inglismaaga üldpoliitilist liitu²⁾, kuid nüüd avaldetakse Inglismaalt muudetud seisukohti. Välisminister Grey tähendab, et inglased on otsekohe valmis vähendama uute laevade arvu, aga ainult siis, kui Saksamaa sellega algust teeb. Mis puutub poliitilisse leppesse, siis on see muutund võimatuks. Kuigi Saksa- ja Inglismaal ei tarvitse elada alalises vaenus, olevat Euroopa juba kindlalt jaotet kahte leeri ja kõiki jõude ühele poole koguda on võimatu. Rahu alalhoidmiseks ei saa teha muud kui olla vastastikku võimalikult avameelne ja katsuda luua üldine sõbralik õhkkond³⁾. Nii siis Saksamaa hiljaksjäänud sõpruseotsimine lõppes tagajärgedeta. Inglismaa hoidus eemale Saksamaast, et mitte kompromiteerida enda suhteid teiste riikidega. Saksamaa järjekindel relvastumine ja inglaste kasvav hirm selle ees aetas Inglismaa lõpuks relvastetult Saksamaa vaenlaseks⁴⁾.

Järgmise kantsleri Bethmann-Hollwegi ajal kergib jälle tõsisemalt päevakorrale kokkuleppe küsimus Inglismaaga, sest viimase vaenulikkus oli Saksamaale ilmselt ebamugav ja hädaohtlik. Bethmanni ajal püüti üldse luua paremaid vahekordi teiste riigega, sest tunti teravalt oma üksijäänd seisundi nõrkust. Bethmann-Hollwegi juures see poliitika kujunes süsteemituks kaldumiseks kord Vene-, kord Inglis- ja isegi Prantsusmaa poole. Sääljures sisuliselt minnakse lahku senisest liitlasest Itaaliast⁵⁾.

Inglismaaga algatetakse läbirääkimised laevastiku ja üldpoliitilise leppe sõlmimiseks 1909. a. suvel⁶⁾. Need ei ole aga põhjustet tõsisest soovist teineteisega sõbrustuda, vaid vastastikusest kartusest. Õieti on läbirääkimised mõeldud sõja vältimiseks või vähemalt edasilükkamiseks. Et nad ei võind anda mingisuguseid tulemusi, see oli selge juba algusest päle.

Läbirääkimisi ettevaatlikult veniteti mitu aastat. Kumbki pool ei tahtnud end piirata liig siduva leppega ega olla süüdi läbirääkimiste katkemises⁷⁾. Saksa-Inglise sõprus oli ilmselt muutund võimatuks.

Inglismaa tihe side kaksikliiduga selgub Bagdadi raudtee küsimusest, mille kohta samal ajal toimusid läbirääkimised. Siin olid sakslaste poolt pakutavad soodustused nii sobivad, et Inglismaa huvides võis olla ainult nendega nõusolek. Seda siiski ei antud, sest Prantsus- ja Venemaale säärane olukord ei olnud vastuvõetav⁸⁾. Nii siis sõpruse alalhoid-

1) Grosse Politik, 24, lk. 149—151, 154—155; 28, lk. 21—24, 27—28.

2) Grosse Politik, 28, lk. 150—152, 156—158.

3) Grosse Politik, 28, lk. 163—165.

4) Grosse Politik, 28, lk. 49.

5) Bethmann-Hollweg, Th. v., Betrachtungen zum Weltkriege. I Teil. Berlin 1919, lk. 8—9. Herzfeld, H., Die deutsche Rüstungspolitik vor dem Weltkriege, 1923, lk. 15.

6) Grosse Politik, 28, lk. 221—223, 227.

7) Brandenburg, op. cit., lk. 322.

8) Grosse Politik, 28, lk. 242—243, 248, 255—256.

miseks liitlastega Inglismaa loobub eranditult enese huvide silmaspidamisest. Splendid isolation'i ajal seda igatahes ei oleks juhtund.

Inglismaa ja kaksikliidu tihedat koostööd näitab 1911. a. nn. teine Marokko kriis, mis Saksa-Inglise vahelise pinevuse viis äärmuseni. Selles Saksa-Prantsuse konfliktis avaldub jälle Saksa imperialismi püüe lärmakalt näidata oma jõudu ja võimu. Kuid soovitud diplomaatiline võit Prantsusmaa üle jääb saavutamata, ja seda Inglismaa sunnil. Olgugi et Inglise sisepoliitiline olund tol ajal ei soodustand diplomaatilisesse sekeldusisse segunemist, Inglismaa tegi seda siiski ja näitas selgelt, et ta on valmis igal juhul Prantsusmaad aktiivselt toetama. Ja Inglismaal see ei olnud mõne väikese rühmitise poliitiliseks sihiks, vaid kogu maa avalikuks arvamusmaks. Saksamaa igatahes kokkus tagasi ja pidi leppima diplomaatilise kaotusega¹⁾. Kibedus tõusis äärmuseni. Otsustetakse Saksa laevastikku veelgi suurendada, et tulevikus inglasile oma jõu ja võimuga imponeerida ja neid sellega sundida sõprusele Saksamaaga²⁾.

1911. aastal sõja puhkemine oli olnud väga lähedal. Seda kardetakse siiski, ja eriti Inglismaa soovib pinevuse rahulikku lahendamist. Ta on valmis Saksamaale lubama tunduvaid koloniaalseid vallutisi, et aga saavutada järeleandmist Saksa mereväe suhtes³⁾. Asumaade alal inglased oleksid luband suure ja tervikliku Aafrika osa vallutamist, mis Saksa majandusele olnuks kindlasti väga tähtis. Kuid Wilhelm II pole nõus laevastiku vähendamisega. Koloniaalseile unistusele ei võivat ohverdada rahvuslikku au. Asumaid võib mereväe abiga tarviduse korral isegi hankida⁴⁾.

1912. a. jaanuaris Inglismaa poolt tehakse viimne katse saavutada lepe sakslasiga. Võimaluste ja meeleolude selgitamiseks käib Berliinis Inglise minister Haldane⁵⁾. Sellele järgnevad läbirääkimised ja memorandumite vahetamine, kuid, nagu juba ette võis arvata, ei saavutet midagi⁶⁾. Inglased nimelt nõudsid loobumist Saksa laevastiku edaspidisest suurendamisest ja lubasid selle eest mõningaid koloniaalseid vallutisi, üldpoliitiliselt sõbralikku orientatsiooni ja lubadust mitte osa võtta Saksamaa vastasest agressiivsest sõjast. See sakslasi ei rahuldand. Nad väitsid põhjendatult, et agressiivsuse mõistet ei saa vaidlematult kindlaks määrata, ja nõudsid inglasilt täielikku neutraliteeti Saksamaa igasuguste sõdade puhul. Muidugi ei soostund sellega inglased, et mitte rikkuda vahekordi kaksikliiduga. Wilhelm II ei olnud nõus täiesti loobuma uuest laevastikusuurendamise säädusest. Viimane nõue oli aga inglasile *conditio sine qua non*. Sellest nõiarangist oli väljapääs võimatu. See olnuks mõeldav vaid siis,

1) Ward, Gooch, op. cit., lk. 445—446.

2) Grosse Politik, 31, lk. 6, 45.

3) Churchill, W., Weltkrisis 1911—1914. Leipzig, 1924, lk. 77.

4) Grosse Politik, 31, lk. 93—94.

5) Grosse Politik, 31, lk. 109—114; Ward, Gooch, op. cit., lk. 458—459.

6) Grosse Politik, 31, lk. 129—130, 134—135, 149—150, 159.

kui Inglismaa oleks loobund sõprusest kaksikliiduga ja tõsiselt liitunud Saksamaaga. 1912. a. oli eeldusi, et selline samm võib kujuneda Inglismaale paratamatuks. Nimelt oli tal Venemaaga tekkind hõõrumine Pärсия küsimuse tõttu, ja avalik arvamus polnud ses asjas rahul minister Grey poliitikaga ¹⁾. Pinevuse suurenemine oleks võind tõesti katkestada sidemed Venega ja põhjustada uue välispoliitilise suuna ²⁾. Kuid tüli Venega lahenes ³⁾, ja nii langes ära ainus võimalus täieliseks koostööks Saksamaaga. Märtsis 1912 teeb Wilhelm II küll veel otseselt ettepaneku kaitse- ja ründamislepingu sõlmimiseks, kuid see muidugi ei leidnud enam mingit kõlapinda ⁴⁾.

Kogu sellele Haldane'i missiooni episoodile on harilikult omistet liiga suurt tähtsust ja püütud selles näha võimalust Inglise-Saksa vahekorra oluliseks muutuseks. Tõeliselt oli aga kujunend olukorras 1912. aastal lepe mõlema riigi vahel juba võimatu. Ainult välised olud, näiteks eelmainitud pinevus Venega, oleks võind siin põhjustada teistsuguseid tulemusi. Läbi-rääkimistega taheti saavutada ainult kindlustust vaenlase vastu. Tõelist sõprust ei soovitudki või ei usaldet loota. Inglismaa püsis kindlalt oma seniste sõprade juures, Saksamaa aga jatkas järjekindlalt sõjalaevastiku suurendamist, et kord saavutada esikoht maailmas ja tõsta oma rahvusvahelist prestiiži. Haldane'i missiooni nurjumise otseseks tagajärjeks oli vastastikune relvastuse suurendamine. See tähendas sõja lähenemist, olgugi et esialgu riikidevaheline pinevus näis vähenevat. Peetakse läbirääkimisi koloniaalpoliitiliste ja Bagdadi raudtee küsimuste üle ja just enne Maailmasõja puhkemist jõutakse Saksa-Inglise laevastikkude tugevuse suhte määramiseni. Kuid see rahu oli väline, ja igalt järgnevalt rahvusvaheliselt konfliktilt võis oodata sõda. Seda tundsid riigid ise väga hästi ja valmistusid sellele. Kogu Euroopas kestis palavikuline relvastumine. Entente oli kujunemas sõpruslepingust tugevaks liiduks. Nimelt toimub pääle Haldane'i missiooni nurjumist Inglise laevastiku ümbergrupeerimine kooskõlas Prantsuse merejõududega. Nii siis peeti loomulikuks, et sõja korral mõlemad riigid nüüd teotsevad koos. Inglismaal pole enam võimalik prantslaste sõdade puhul piirduda päältvaataja osaga. Sõda oli saand vaid ajaküsimuseks, sest relvastet vaenlaste rahulik seismine kahes leeris on pikapääle võimatu. Ja kuigi, nagu mõnel pool on väidetud, osavama diplomaatiaga oleks suudetud vältida katastroofi algust a. 1914, siis see võinuks puhkeda iga järgneva rahvusvahelise konflikti puhul, milleks põhjusi oli küllalt. Inglise-Saksa vahekorra kõrval oli ju Euroopas veel teisigi küsimusi, mis ootasid oma lahendust sõjas.

¹⁾ Graf Benkendorffs Diplomatischer Schriftwechsel. Herausgegeben von B. v. Siebert. Band II 1911—1912. Berlin 1928, lk. 238—239.

²⁾ Benkendorff, op. cit., lk. 242, 289.

³⁾ Benkendorff, op. cit., lk. 304—305.

⁴⁾ Grosse Politik, 31, lk. 187, 190, 201.

A-8639